

ESKİ MEZOPOTAMYA HUKUKUNDA ÇOK EŞLİLİK

Hayrunnisa OKUR¹

Geliş: 09.06.2023 / Kabul: 02.07.2023

Öz

Bu makalede Eski Mezopotamya kanunlarında çok eşlilik konusu ele alınmaktadır. İnsan topluluğunun var olduğu her yerde hukukun varlığından da söz edebiliriz. Toplumun sürekliliği için gerekli olan en temel yapı ailedir. Aile birliğini korumak için de bazı hukuk kurallarına ihtiyaç duyulmuştur. Eski Mezopotamya'da kanun anlayışı, birçok uygulamada bir resim ortaya koymaktadır. Aile hukukunda da farklı yasa derlemeleri arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. Aile birliğini korumaya yönelik hazırlanmış olduğu açık olan kanun maddelerine göre bu coğrafyada genel itibariyle tek eşlilik mevcuttu. Ancak bazı durumlarda belirli koşullar gerçekleştiğinde çok eşliliğe izin verildiği görülmektedir. Eski Mezopotamya kanunlarında çok eşlilikten bahseden kanun maddeleri kronolojik olarak inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Çok eşlilik, Hukuk sistemi, Kanunlar, Mezopotamya

POLYGAMY IN ANCIENT MESOPOTAMIAN LAW

Abstract

This article deals with the issue of polygamy in ancient Mesopotamian law. Wherever there is a human community, we can also talk about the existence of law. The most basic structure necessary for the continuity of society is the family. Some legal rules were needed to protect the family unity. The understanding of law in ancient Mesopotamia reveals a picture in many applications. In family law, there are many similarities between different law compilations. According to the articles of the law, which were clearly prepared to protect the family unity, monogamy was generally practised in this geography. However, it is observed that polygamy was permitted in some cases when certain conditions were met. We will chronologically examine the articles of ancient Mesopotamian laws that mention polygamy.

Keywords: Mesopotamia, Legal system, Laws, Polygamy

Giriş

Hukuk, Arapça kökenli bir sözcüktür ve "hak" kavramının çoğulu olan "haklar" anlamına gelir. Hukukun, zamana ve mekana göre değişen bir kavram olması sebebiyle, tanımını yapmak zordur. Ancak genel olarak, "Toplumsal yaşam içinde kişilerin birbirleriyle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen ve uyulması kamu gücü ile

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir Tarih Bilim Dalı, okurhayrunnisa@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7233-2803.

yaptırma bağlanmış bulunan toplumsal düzen kurallarının bütünü" şeklinde tanımlanabilir (Kepenekci, 2008, s. 3).

Hukuk, örgütlü insan toplumu var olduğu sürece var olmuştur. İlk atalarımızın ne tür bir hukuk uyguladıkları konusunda sadece spekülasyon yapabiliriz. Yazının ortaya çıkışına kadar kanun koyma, modern tarihçilerin bir zamanlar yaşayan kurumları yeniden inşa edebilecekleri bir kayıt olan kalıcı izler bırakamamıştır. Yazı, ilk olarak M.Ö dördüncü binyılın sonlarına doğru, Eski Yakın Doğu'da icat edilmiştir. Birkaç yüzyıl sonra, tanınabilir en eski yasal kayıtlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Eski Yakın Doğu, dünyanın bilinen en eski hukukuna ev sahipliği yapmaktadır (Westbrook, 2003, s. 1).

Eski Yakın Doğu'da kral yazıtları, idari ve diplomatik yazışmalar, uluslararası anlaşmalar ile edebi ve mitolojik metinler gibi birçok başka belgede de hukuki izler oldukça belirgindir. Tüm bu kaynaklar hukukun çok çeşitli yönlerini aydınlatmaya ve kanun kitaplarının sağladığı bilgilerin eksikliklerini tamamlamaya olanak sağlamıştır (Bordreuil, Briquel-Chatonnet, & Michel, 2015, s. 333).

1. Eski Mezopotamya'da Çok Eşlilik

Eski Yakın Doğu'da o zaman da şimdi de, bir kızın hayatında yaşayabileceği önemli olan olaylardan biri de evlilik bağı ile dünya evine girmektir. Mezopotamya'da kadının yaşamına dair araştırmalarda öncelik buna verilmelidir, çünkü bu yaşamı değiştiren bir olaydır. Düğün için hangi geleneklerin izlendiği ve evli kadının toplumda hangi statüye sahip olduğu ileride görülecektir.

Evlilik ve boşanmalarla ilgili kanun düzenlemeleri ve sözleşmeler vardı. Ayrıca bir evliliğin masraflarını içeren idari belgeler de vardı. Hatta kralın aşk tanrıçası ile 'kutsal evliliği' hakkında aşk şarkıları bile vardı. Bu belgelerin en az 3000 yıllık bir döneme tarihlendiğini ve Mezopotamya ve ötesindeki geniş bir alandan geldiğini unutmamak önemlidir. Zaman ve yer açısından pek çok farklılık beklenebilir.

Evlilik ideal bir toplumun parçasıdır. Asur kralı yüksek bir memurdan krallığındaki refah durumu hakkında aldığı bir raporda evlilikten şu şekilde bahsedilmektedir:

"Yaşlılar dans eder, gençler şarkı söyler, kadınlar ve kızlar mutlu ve neşelidir, kadınlar evlenir ve küpe takar, oğullar ve kızlar doğururlar ve doğumları kolaydır." (Stol, 2016, s. 60).

Eski Mezopotamya hukukunda evlilik ve özellikle çok eşlilik ile ilgili bazı düzenlemeler mevcuttur. Bu yasal düzenlemelerden birisi Ur-Nammu kanunlarıdır. Eski Mezopotamya'daki kanunların ilk ve en eskisi, Sümer ve Akkad'ı birleştiren Ur-Nammu'ya aittir (VerSteeg, Law In The Ancient World, 2002, s. 7). Ur-Nammu kanunlarının büyük oranda evlilik, boşanma ve sadakat gibi aile hukuku konularıyla ilgili olmasından Ur-Nammu kanunlarında aile kurumunun ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır (VerSteeg, Early Mesopotamian Law, 2000, s. 8). Evlilik konusunun

tıpkı günümüzdeki gibi resmi olarak bir sözleşme ile kayıt altına alındığı görülmektedir. Çünkü bir sözleşmeye dayanmayan evlilikte kadın, hukuki olarak eş sayılmamakta ve çeşitli mağduriyetler yaşamaktadırlar. Bunun yanında, evlilik sözleşmesi yapılmadan önce, hem kız tarafının hem de erkek tarafının aile büyüklerinin, bu sözleşmenin her iki tarafın isteğiyle yapıldığını belirtmeleri gerekmektedir (Kılıç, 2014, s. 31). Törenle gelin yatağına girmeden önce, gelenekler bazı formalitelerin yerine getirilmesini gerektiriyordu. Damadın ya da ailesinin gelinin ailesine "gelin parası" (*tirhatum*) adı verilen bir ödeme yapması gelenektendi. Ancak *tirhatum*'un niteliği henüz kesin olarak açıklanmamıştır. Başlangıçta ebeveynlerden satın alınan kızların satın alma bedeli olduğu düşünülmüştür. Bu Eski Yakın Doğu'da çok yaygın bir gelenektir (Siebert, 1974, s. 25). Yine kanunlardan öğrenildiğine göre erkek tarafı kız tarafına hediye verdiği gibi, kız tarafı da erkek tarafına "*şeriktu*" adı verilen bir hediye göndermektedir (Kılıç, 2014, s. 32). Nişanlanma sırasında her iki taraf da anlaşmaya bağlıydı. Başlık parasının ödenmesi, gelinin babası üzerinde bir hak iddia edilmesi anlamına gelmektedir. Yine de nişanı iptal etme olasılığı her zaman vardı (Stol, 2016, s. 86).

Evliliğin bir sözleşme ile yapıldığı Ur-Nammu kanunlarının 11. maddesinde açıkça görülmektedir. Sözleşme olmadığı durumda birliktelikler resmîyet kazanmamış ve taraflar eş sayılmamış oluyordu. Bu duruma açıklık getiren madde şu şekilde ifade edilmiştir:

§11 *"Eğer bir adam, evlilik sözleşmesi olmadan dul bir kadınla cinsel ilişkiye girerse, ona gümüş ödemeyecektir."* (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 61).

Yine Ur-Nammu kanunlarının 15. maddesinde evliliğe dair yasa düzenlemesi şu şekilde ortaya konulmuştur:

§15 *"Eğer bir damat kayınpederinin evine girerse ve daha sonra kayınpeder [karısını damadın] yoldaşına verirse, kayınpeder [damadın eve girerken getirdiği] ziynet eşyalarının iki katını [tartıp damada teslim edecektir]."* (Roth, Law Collections From Mesopotamia and Asia Minor (SBL Writings From The Ancient Series), 1995, s. 18-19).

Ur-Nammu kanunlarının 11. ve 15. maddeleri, aile müessesesinin tek eşlilik üzerine inşaa edildiğini göstermektedir.

Evlilik ile ilgili hukuki düzenlemeler yapan Mezopotamya'daki krallardan birisi de, İsin şehir devletinin beşinci kralı Lipit-İştar'dır (Kılıç, 2014, s. 35).

Sami kavimlerde, evlilik aslında nesli devam ettirebilmek için, her iki tarafın kendi isteğiyle gerçekleşmektedir. Aynı şekilde, evlilik hadisesinden önce, evliliğin ilk adımı olarak kabul edilen nişan sözleşmesi yapılmaktadır. Nişan, erkek tarafının kız tarafına belli bir bedel ödemesi karşılığında söz alması ile olmaktadır (Kılıç, 2014, s. 36).

Lipit-İştar kanunlarının 29. maddesinde nişanlı kadının ailesinin onu vermek isteyebileceği her hangi bir üçüncü şahısla evlenmesini yasakladığı görülmektedir (Jackson, 2008, s. 116).

§29 "Eğer bir damat, kayınpederinin evine girer ve nişan hediyesi takdim ederse, ama daha sonra onu evden kovup, müstakbel karısını arkadaşına verirlerse, o zaman vermiş olduğu nişan hediyesini iki kat olarak ona iade edecekler ve arkadaşının onun karısıyla evlenmesine izin verilmeyecektir." (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 79).

Bu yasadaki iki sonuç ortaya çıkmaktadır. Bir taraftan gelinin ailesi nişanı iptal eder ve iki katını öder. Bu iki kat ödeme, bir kişinin aldığı borcu zamanında geri ödememesi durumunda uygulanan normal bir yaptırımdır. Satın alma bedelinin iki katı cezai şart olarak uygulanmaktadır. Diğer taraftan kız, erkeğin arkadaşı ile evlendirilmeyebilir. Bu arkadaş kesinlikle bir sağdıç, yani evliliğe doğrudan dahil olan biriydi. Yasa bu kişinin konumundan çıkar sağlayamayacağını düşünerek ahlaki bir bakış açısı benimsemiştir. Hammurabi Kanunları da benzer şartlara sahiptir ve damadın arkadaşının onun hakkında kötü konuşmasını da ekler (§ 160-161) (Stol, 2016, s. 87).

Lipit-İştar kanunlarında bazı durumlarda çok eşliliğe izin verdiği anlaşılmaktadır. Lipit-İştar kanunlarının konuyla ilgili 27. maddesi şu şekildedir:

§27 "Eğer bir adamın karısı ona çocuk doğurmamışsa, ama bir fahişe ona çocuk doğurmuşsa, o fahişe için tahlil, yağ ve giysi sağlayacaktır, fahişenin ona doğurduğu çocuklar onun mirasçıları olacaktır ve karısı yaşadığı sürece fahişe karısıyla birlikte evde yaşamayacaktır." (Steele, 1948, s. 20).

Buradan anlaşıldığına göre, evli genç bir erkek, bir sokak kadınıyla ilişki kurabilmektedir. Bunun yanında bu genç adamın sokak kadınıyla olan ilişkisine hakimlerin müdahale ettiği görülmektedir. Eğer, adam bu ilişki nedeniyle ilk eşini boşarsa yani ondan ayrılırsa, ilk eşine nafaka olarak gümüş verecek ve sokak kadınıyla evlenmesi söz konusu olmayacaktır. Buradan Sami kavimlerde sokak kadını ile resmi olarak evlenmenin kesin bir şekilde yasak olduğu anlaşılmaktadır. Fakat maddede dikkat çekecek başka bir durum söz konusudur. Sokak kadınları ile evlenmesi yasaklanmış olsa da zorunlu durumlarda sokak kadınlarından çocuk sahibi olunduğu görülmektedir. Bu durum, günümüzdeki taşıyıcı annelik veya kiralık annelik meselesinin proto-tipi olarak görülebilir (Kılıç, 2014, s. 37).

Kanun maddelerinden anlaşıldığına göre ikinci bir eşle evliliğin (kadının yani eşinin ölmesi, hastalanması, vb.) belirli şartlarda olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Lipit-İştar kanunlarının 28. maddesinde şu şekilde ele alınmıştır:

§28 "Eğer bir adamın asıl karısı gözünü bozar ya da felç olursa, evden gönderilmeyecektir; Bu durumda erkek, eş olarak sağlıklı bir kadın alabilir,

gözdesi olarak evlendiği karısı ikinci bir eştir; İkinci eş ilk karısına destek olmalıdır.” (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 79).

Görüldüğü üzere göre, bir erkeğin ilk karısının "görme yetisini/çekiciliğini" kaybetmesi ya da felç olması durumunda, erkeğin ikinci bir kadınla evlenmesine izin veriliyor ancak ilk karısını sürgün etmesine izin verilmiyordu. İkinci eş, ilk eş yardımcı olmak zorundaydı (Peled, 2020, s. 82).

İlk eşin fiziksel olarak zayıflaması durumunda, kocaya ilk eşin emirlerine itaat edecek ikinci bir eş alma yetkisi verdiğinden, bu durum fuhuş olarak değil çok eşlilik olarak görülmektedir (Glassner, 2002, s. 157).

Ölüm hali, çok eşliliğe neden olacak bir başka durumdur. Lipit-İştar kanunlarının 26. maddesindeki ifadeden anlaşıldığı üzere, eşi ölen bir adamın köle bir kadınla ikinci bir evliliği yapabildiği görülmektedir (Jackson, 2008, s. 120).

§26 "[Eğer birinci derecedeki [karısı] ölür ve [karısının ölümünden sonra] [köle kız] ile evlenirse, birinci derecedeki [karısının] [çocuğu] onun [çocuğu] ve asıl mirasçısı olacaktır; köle-kadının [efendisine] doğurduğu çocuk, hür bir erkek çocuk gibi muamele görür ve onun mirasından pay alır.” (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 79).

25. maddede ise şu ifadeler yer almaktadır:

§25 "Eğer bir adam bir kadın alır ve kadın ona çocuk doğurursa ve bu çocuklar yaşıyorsa ve bir köle de efendisi için çocuk doğurursa, o zaman baba, köle kadına ve çocuklarına özgürlüklerini verecektir. Kölenin çocukları mirası (eski) efendilerinin çocuklarıyla bölüşmeyecektir.” (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 77).

Bu kanun maddesinde de eşi sağlıklı yani hayatta iken cariyesinden çocuk sahibi olan çok eşli bir kişinin durumu ifade edilmektedir. Ayrıca bu maddeden anlaşıldığına göre, köle kadının çocukları ve köle kadın kölelikten azat edilir ve mirastan pay alamazlar. Ancak babanın herhangi bir beyanını belirtmemektedir (Jackson, 2008, s. 120).

Lipit-İştar kanunlarının 24. maddesinde çok eşlilikle ilgili istisna bir durumla karşılaşyoruz:

§24 "Eğer bir adamın evlendiği ikinci karısı ona çocuk doğurursa, o zaman kadının babasının evinden getirdiği çeyiz onun çocuklarına aittir (ancak) ilk eşin ve ikinci eşin çocukları babalarının mallarını eşit olarak bölüşeceklerdir.” (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 77).

Bu ifadeden çok eşlilik şartları, sadece bir kişinin eşinin hastalanması veya ölmesi durumunda olmadığı anlaşılmaktadır. 24. madde bu açıdan farklılık göstermektedir.

Mezopotamya'daki önemli kanunlardan birisi de ilk Sami kanun olarak bilinen Eşnunna kanunlarıdır. Eşnunna kanunlarından evlilik hakkında önemli bilgiler elde ediyoruz. Eşnunna kanunlarının 27.-28. maddelerinden öğrenildiğine göre evlilikler, bir sözleşme ve kızın yani gelinin anne ve babasının izni dahilinde yapılmaktadır (Jackson, 2008, s. 115).

Eşnunna kanunlarının 27. maddesine göre evliliğin meşru sayılabilmesi kızın anne ve babasının mutlaka rızası alınması gerekmektedir.

§27 "Eğer bir adam, babasına ve annesine sormadan bir adamın kızını alırsa ve ayrıca babası ve annesi için evlilik ziyafeti ve/veya sözleşme yapmazsa, bir yıl boyunca onun evinde (bile) kalırsa (o) "eş" değildir." (Yaron, 1969, s. 33).

Eşnunna kanunlarının 28. maddesinden evlilikte anne ve babanın rızasının alınmasının ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır:

§28 "Ancak, babası ve annesi için sözleşme ve / veya evlilik ziyafeti düzenlediyse ve onu aldıysa, (o bir "eş" tir). Ancak kadın başka bir erkeğin kucağına düştüğü gün, ölecektir, kadın yaşamayacaktır." (Yaron, 1969, s. 33).

Eşnunna kanunlarının 29. maddesinde ikinci eşe hangi şartla müsaade edileceği belirtilmiştir.

§28 "Eğer adam esir olarak götürülmüş ve (uzun) günler boyunca yabancı bir ülkede yaşamışsa ve başka bir adam onun karısını almış ve kadın (ona) bir oğul doğurmuşsa bile geri döndüğünde karısını alacaktır." (Singer, 1959, s. 19).

Bu maddedeki ifadelerden belirli şartlarda çok eşliliğin uygulandığı anlaşılmaktadır. Eşnunna kanunlarının 30. maddesinde de ikinci evliliğin gerçekleşmesine belirli bir şartla izin verildiği görülmektedir:

§30 "Eğer bir adam şehriden ve efendisinden nefret eder ve kaçak olursa, (ve) ikinci bir adam, onun karısını alırsa o (yani ilk adam) geri dönerse, karısını talep etme hakkı olmayacaktır." (Goetze, 1956, s. 84).

Mezopotamya'daki önemli hukuk düzenlemelerinden olan ve oldukça kapsamlı yasal düzenlemeler içeren kanunlardan biri de Hammurabi Kanunları'dır. Hammurabi kanunları da aile, evlilik ve kadın-erkek ilişkileri hakkında önemli maddelere yer vermiştir. Yaklaşık dört bin yıl önce, yedi metrelik bir diorit taş sütun üzerine yontulmuş olan Hammurabi Kanunları, Babil hukukuna göre bir kadının bağımsız bir statüye sahip olamayacağını açıkça ortaya koyuyordu. Ya nişanlı bir bakireydi ve babasının evinde yaşıyordu ya da birinin yasal olarak evlendiği karısıydı ve kocasının evinde yaşıyordu (May, 2019, s. 123).

Evliliğin tüm yasal sonuçlarıyla birlikte tanınması için belirleyici öneme sahip olan hususun evlilik sözleşmesi olduğu görülmektedir. Hammurabi kanunlarının 128. maddesinde evliliğin bir sözleşme ile yasal olarak kayıt alınması gerekliliği ve eğer kayıt altına alınmaz ise geçersiz sayılacağı şu ifadelerle ortaya konulmuştur. (Siebert, 1974, s. 25).

§128 *"Eğer bir adam, bir kadın almış, fakat onunla bir evlilik sözleşmesi (nikah) yapmamışsa, o kadın evli değildir."* (Richardson, 2000, s. 81).

Görüldüğü üzere, evlilik, bir sözleşme ile yasal olarak kayıt altına alınmaktadır. Bu durum, aynı zamanda kadının, o dönemlerde de aile ve toplumdaki statüsünün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Evliliklerin nişan ve sözleşme (nikah) gibi belirli prosedürler içerisinde ve hukukî düzenlemelerle yapılması Eski Babil toplumunda da aile müessesesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu düzenlemeler kanun maddeleriyle koruma altına alınmıştır. Hammurabi Kanunları'nın 159. ve 160. maddeleri tıpkı günümüzdeki gibi evliliğe ilk adım olarak da bilinen nişanlanma ile ilgili hususlardan bahsetmektedir. Evlilik düzenlemeleri ebeveynler tarafından tamamlandığında, çift zaten kesin olarak bağlanmış sayılıyordu ve herhangi bir vazgeçme, mali kayıpla birlikte geliyordu. Yasa bu tür durumlar için uygun para cezaları öngörüyordu ve bunun gerekli olduğunu kanıtlandığını varsayabilir (Siebert, 1974, s. 24).

§159 *"Eğer kayınpederinin evine evlilik töreni için çeyiz getiren ve başlık parası veren bir adam, dikkatini başka bir kadına yöneltir ve kayınpederine, "Kızınla evlenmeyeceğim" derse, kızın babası kendisine getirilen her şeye yasal olarak sahip çıkacaktır."* (Meek, 2011, s. 170).

Hammurabi kanunlarının 159. maddesinde görüldüğü üzere, nişanlının başka bir kadına bakması ve müstakbel kayınpederine "kızınla evlenmeyeceğim" demesi, sözleşmeden caymanın sık rastlanan bir nedeniydi. Ceza olarak, gelinin ailesine o ana kadar yapılan tüm ödemelerden, "başlık parasından" ve "nişan hediyelerinden" feragat etmesi gerekiyordu (Siebert, 1974, s. 25).

Hammurabi kanunlarının 160. maddesinde ise erkek tarafının mağduriyetini önlemek amaçlanmaktadır:

§160 *"Eğer bir adam evlilik merasimindeki hediyeleri kayınpederinin evine getirdiyse ve başlık parasını geri iade ettiyse, kızın babası da "Kızımı sana vermeyeceğim" derse, kendisine getirilen her şeyin iki katını iade edecektir."* (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 151).

159. maddedeki durumun tersine, kız tarafı, nişandan vazgeçerse, yani kızın babası "kızımı sana vermeyeceğim" derse, damat adayına getirdiği hediyelerin veya başlık

parasının iki katını ödemek zorundadır (Siebert, 1974, s. 25). Hammurabi kanunlarının 161. maddesinde de benzeri bir durumla şu şekilde karşılaşmaktadır:

§161 *"Eğer bir adam kayınpederinin evine bir evlilik hediyesi getirmişse ve başlık parasını vermişse ve arkadaşı ona iftira atmışsa kayınpederi kadının müstakbel kocasına "Kızıyla evlenmeyeceksin" derse, kendisine getirilen her şeyin iki katını geri verecektir. Ayrıca arkadaşı onun karısıyla evlenmeyecektir."* (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 151).

Hammurabi kanunlarında mutabakatın olduğu konulardan birisi de evlilik müzakerelerinin sonlandırılmasıyla ilgilidir. 160. ve 161. maddelerden de anlaşıldığına göre, evliliğin tam olarak gerçekleşmesinden önce, Eski Yakın Doğu toplumlarında damattan müstakbel kayınpederine bir çeşit ödeme yapılırdı. Bu ödeme yapıldıktan sonra hukuk, çiftin dışarıdakiler açısından evli olduğunu kabul ederdi ancak evlilik yine de taraflardan biri tarafından iptal edilebilirdi. Bu durum, yani mehir ödendikten sonra evlilik müzakerelerinin kesilmesi, mevcut hukuk koleksiyonlarında oldukça tek tip bir şekilde ele alınmaktadır. Hukuk koleksiyonları arasında en yaygın kanun, kayınpederin anlaşmayı bozması ile ilgilidir. Böyle bir durumda kayınpeder mehrin iki katını iade etmekle yükümlüdür (Jackson, 2008, s. 116).

Ayrıca 161. maddeden, bir kişinin soyut ithamlarla değil, somut delillerle suçlanması gerektiği anlaşılmaktadır. İddia sahiplerinin bu maddedeki gibi soyut delillerle suçlaması durumunda, ispat edemediği için, ithamda bulunan kişi ve işbirliği yaptığı kayınpederin, damat adayına kendisine getirilen hediyelerin ve başlık parasının iki katını ödemeye mecbur bırakıldığı görülmektedir (Kılıç, 2014, s. 61).

Hammurabi kanunlarının 127. maddesinde de somut delillere dayanmayan soyut deliller üzerinden yapılan bir suçlama durumu söz konusudur.

§127 *"Eğer bir adam, bir rahibeyi ya da başka bir adamın karısını suçlamışsa, ama bunu kanıtlayamazsa, o adamı yargıçların önüne çıkaracaklar ve saçının yarısını tıraş edeceklerdir."* (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 143).

İftira eden kişinin davanın cezasını çekmesi kuralının genel bir istisnası kadınların sadakatsizliği ile ilgili suçlamalarda görülmektedir. Diğer davalarda bu kural en tutarlı bir şekilde Hammurabi kanunlarında uygulanmaktadır. Madde 127'den de anlaşılacağı üzere, bir erkeğin karısına yönelik asılsız suçlamanın cezası kırbaçlanmak ve suçlamanın saçının yarısının tıraş edilmesidir (Jackson, 2008, s. 177).

Hammurabi kanunlarının 177. maddesi ise, kocası ölen dul kadınların ikinci evlilik yapabilmesi ile ilgilidir.

§177 "*Çocukları küçük olan dul bir kadın başkasının evine girmeye karar verirse, hakimlerin izni olmadan girmeyecektir. Başkasının evine girmek istediğinde, hakimler kadının eski kocasının evindeki imkanları araştırarak, eski kocasının mal varlığını sonraki kocasına ve o kadına emanet edecek ve onlara (mal varlığının dökümünü yapan) bir sözleşme yazdıracaklardır. Eve onlar bakacaklar ve küçük çocukları yetiştirecekler, ev eşyalarını gümüş karşılığında satmayacaklar. Dul bir kadının çocuklarından ev eşyası satın alan kişi gümüşünü kaybedecek; mallar sahibine iade edilecektir.*" (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 143).

Görüldüğü üzere, Hammurabi kanunlarının bu maddesi, dul bir kadının yeniden evlenmesi ve çeyiz ile iki kocasının mülklerine ilişkin miras konularını ele almaktadır. Bu madde, küçük çocukları olan dul bir kadının yeniden evlenmesi durumunu açıklamakta ve sonraki kocaya eski kocasının mirasının emanet edileceğini ancak bunun envanterinin çıkarılacağını ve tamamının eski kocanın çocuklarına geçeceğini öngörmektedir (Jackson, 2008, s. 120).

172. maddede ise dul bir kadının ikinci evliliği şu şekilde ifade edilmiştir:

§172 "*Eğer kocası ona evlilik hediyesi vermemişse, çeyizini kadına geri verecekler ve kadın kocasının mal varlığından ilk doğan bir oğul gibi pay alacaktır. Eğer çocukları evi terk etmesi için onu sıkıştırırlarsa, yargıçlar kadının durumunu araştırarak ve çocuklara ceza verecektir; o kadın, kocasının evinden çıkmayacaktır. Eğer o kadın, kendisi ayrılmak isterse, kocasının çocukları için verdiği evlilik hediyesini çocuklarına bırakacak; babasının evinden getirdiği çeyizi alacak ve kendi istediği bir koca ile evlenecektir.*" (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 155).

Buna göre kadın, ilk evlilikten olan çocuklarının babalarından kalan mirasının hepsini çocuklara bırakmak zorundadır. Fakat kadının ilk eşi, kadına evlenme hediyesi vermemişse, çocuklar hediyesini ona verecekler ve kocasının evinin eşyasından bir varisin hissesi ne kadar ise, o kadar miras alacaktır. Bu kadının çocuklarının yetişkin olduğu varsayılmaktadır. Çünkü bu maddede kadının çocuklar tarafından evden çıkartılmasından da bahsedilmektedir. Yani kadın kendi isteği ile bir başkası ile evlenebildiği gibi, mağduriyet de yaşıyor olabilir.

Çok eşliliğe verilecek örneklerden birisi de boşanmış dul bir kadının yeniden evlenmesidir. Boşanmış bir kadının ikinci bir evlilik gerçekleştirebilmesi için, küçük ve bakıma muhtaç çocukları varsa, önce onları büyütmesi gerekmektedir (Kılıç, 2014, s. 62).

Bu durum Hammurabi kanunlarının 137. maddesinde şu ifadelerle yer almaktadır (Stol, 2016, s. 182).

§137 "*Eğer bir adam kendisine çocuk doğuran bir şugitum'u ya da kendisine çocuk veren bir naditu'yu boşamaya karar verirse, o kadına çeyizini geri*

verecekler ve (kocasının) tarlasının, arsasının ve mülkünün yarısını ona verecekler ve kadın, çocuklarını büyütecek; çocuklarını büyüttükten sonra, çocuklarına verilenlerden, kadına, ilk doğan oğul gibi pay verecekler ve kadın, istediği bir kocayla evlenebilecektir.” (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 145).

Buradaki durum, kocası tarafından boşanmış ve yeniden evlenecek olan *nadītum* ve *şugītum* (Nadītum ve Şugītum ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Stol, 2016 s. 178-182) (rahibesinin) çocuklarının durumu ile ilgilidir. Bu maddeden nadītum ve şugītum'un çocuklarının küçük olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu maddeden anlaşılacağı üzere, boşanan bir kadının, belli bir süre bekleyip, çocuklarını büyüttükten sonra evlenmesine müsaade edilmektedir (Kılıç, 2014, s. 63).

Çok eşlilik veya ikinci evlilik hadiseleri, Hammurabi kanunlarının başka maddelerinde de görülmektedir. Bir şahsın başkaları tarafından zorla alınıp götürülmesi gönülsüz yokluk (gaiplik) olarak adlandırılmaktadır. Bu durumu yaşayan koca, kendi iradesinin dışında olan bir olaya maruz bırakıldığından, haklı olmakta ve tekrar memleketine ve evine geldiğinde yasal olarak kaybettiği şeyleri yeniden elde etme hakkına sahip görülmektedir. Böyle bir durumda, yani kocasının yokluğunda, evliliğin sonuçsuz kalması üzerine, kadının ikinci defa evlenmesi belirli şartlar dahilinde olmaktadır (Kılıç, 2014, s. 64).

Bu husus, Hammurabi kanunlarının 133a maddesinde şekilde ifade edilmektedir:

§133a "Eğer bir adam, tutsak edilmişse, ama evinde geçimini sağlayacak kadar yiyecek varsa, karısı evini terk etmeyecek, ama başkasının evine girmeyerek kendi başının çaresine bakacaktır.” (Meek, 2011, s. 167).

Buna göre, mal varlığı iyi olan bir adamın ortadan kaybolması durumunda karısının ikinci evlilik yapması mümkün değildir. Çünkü geçimini sağlayacak oranda maddi olanakları mevcuttur. Buna rağmen eğer kadın ikinci evlilik yapmaya kalkışırsa, bu bir suç teşkil etmekte olup bunun da cezası ağırdır (Kılıç, 2014, s. 65).

Hammurabi kanunlarının 133b ise maddesi bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

§133b "Eğer kadın kendisine dikkat etmeyip iffetini korumamışsa ve başkasının evine girmişse bunu ispatlayıp kadını suya atacaktırlar.” (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 143).

Bu maddeden anlaşıldığına göre, kocanın yokluğunda iffetini korumayıp, ikinci bir evliliğe teşebbüs eden kadına büyük bir ceza olan suya atılma cezası verilmektedir (Kılıç, 2014, s. 65).

Hammurabi kanunlarının 134. maddesi de bu meseleye başka bir açıdan bakmaktadır.

§134 *"Eğer bir kimse esir düşmüş ve evinde geçimini sağlayacak bir şey kalmamışsa, karısı başka birinin evine girebilir ve o kadına hiçbir günah yoktur."* (Driver & Miles, 1955, s. 53).

Burada kadının ihtiyaçlarının karşılanmaması halinde ikinci evliliğine müsaade edilmektedir. Çünkü bu durumda ilk kocasından kadının nafakasını sağlayacak malvarlığı kalmamıştır. Bu durumda da kadın hayatını devam ettirebilmek için ikinci bir evlilik yapmak zorunda kalmıştır (Kılıç, 2014, s. 65).

Hammurabi kanunlarının 135. maddesinde konuyla ilgili koşullar şu şekildedir:

§135 *"Eğer bir adam esir edilmişse ve evinde karısı için nafaka yoksa ve karısı, başkasının evine girmiş ve ona çocuk doğurmuşsa, sonra kocası dönmüş ve şehrine varmışsa, o kadın ilk kocasına geri dönecek, ama çocuklar kendi babalarının yanına gideceklerdir."* (Johns, 1904, s. 54).

Bu maddeden anlaşıldığı üzere, zorla alıkonulup gaip duruma düşen kocanın karısı ikinci evlilik yapmış olsa bile kocanın memleketine dönmesi halinde karısını tekrar alma hakkına sahip olduğu görülmektedir (Kılıç, 2014, s. 65).

Hammurabi kanunlarında karşılaştığımız başka bir durum da, kocanın gaip olması durumunda, yani kocanın bilerek ve isteyerek ailesini ve şehrini terk etmesinden sonra kadının yükümlülükleri sorunuyla ilgilenen Hammurabi kanunlarının 136. maddesinde şu şekilde ele alınmıştır (Jackson, 2008, s. 166).

§136 *"Eğer Bir adam zengin olup evi terk ederse ve kaçtıktan sonra karısı başka birinin evine girerse, o adam geri dönüp karısını ele geçirirse, kaçan adamın karısı ona dönmeyecektir."* (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 145).

Diğer Sami toplulukların kanunlarında olduğu gibi Hammurabi kanunlarında da tek eşliliğin hakim olduğu görülmektedir. Yukarıda pek çok maddesinde ikinci evlilik hadiselerini inceledik. Tabii ki çok eşliliğin olduğu bazı durumlar da vardır ancak bu, şartların oluşmasına bağlıdır. Hammurabi kanunlarının özellikle 137. ve 144.-148. maddeleri çok eşlilik ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bahsedilen maddelerde de iki kadından fazla kadın yoktur. Ancak sözleşme ile yapılan resmi evliliklerin dışında kadın-erkek birliktelikleri de gerçekleşmiştir. Bu şekildeki gerçekleşen birliktelikler "odalık" adı verilen kadınla birlikte yapılmaktadır. Bunların statüleri kanunlarla yasal olarak düzenlenmiştir. Bu maddelerdeki çok eşlilik daha çok, karı-kocanın birlikte bir kadın köle alması ile olmaktadır. Kadın köle, kocaya göre çocuk sahibi olunacak bir kadın, birinci eşe göre ise köle statüsündedir (Kılıç, 2014, s. 68). Bahsedilen bu kanun maddeleri daha çok soyun tükenmesi endişesiyle tetiklenen çok eşliliğe odaklanan kanunlardır. Bunun nedeni ise, çocuk sahibi olabilmek içindir (Peled, 2020, s. 82). Çocuklu bir kadın Babil hukuku tarafından iyi korunuyordu. Hammurabi kanunlarının 144-145. maddeleri bu durumun bir yansımasıdır (Stol, 2016, s. 182).

Hammurabi kanunlarının 144. maddesi şu şekildedir:

§144 "Eğer bir adam bir nadītum ile evlenirse ve nadītum kocasına bir köle kadın verirse ve çocukları olursa, daha sonra o adam bir ūgītum (rahibe) ile evlenmeye karar verirse, o adama bunu yapmasına izin vermeyecekler, ūgītum ile evlenmeyecektir." (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 147).

Bu maddeye göre, kendisine çocuk veren nadītum ile evli olan bir erkeğin bir ūgītum ile evlenmesi yasaktı (Peled, 2020, s. 82).

Kanunların 145. maddesinde ise konuya şu ifadelerle açıklık getirmektedir:

§145 "Eğer bir adam bir nadītum ile evlenir ve kadın ona çocuk vermezse ve bu adam daha sonra bir ūgītum ile evlenmeye karar verirse, bu adam ūgītum ile evlenebilir ve onu evine getirebilir; bu ūgītum, nadītum ile eşit statüde olmayı arzulamamalıdır." (Roth, Law Collections From Mesopotamia and Asia Minor (SBL Writings From The Ancient Series), 1995, s. 109).

Burada, evli bir nadītum'un kocasına çocuk vermemesi durumunda, kocasının bir ūgītum ile evlenmesine izin verilirdi ancak ūgītum, birincil eş olarak kalan nadītum'a göre ikinci eş olarak kalırdı (Peled, 2020, s. 82).

Hammurabi kanunlarının 146. Maddesi çocuk sahibi olursa bile statünün korunmasına ilişkin durumu şu şekilde belirtmiştir:

§146 "Eğer bir adam bir nadītu ile evlenirse ve o da kocasına bir köle kadın verirse ve o köle kadın çocuk doğurursa, sonra o köle kadın kendisini hanımıyla eşit görmek isterse - çünkü çocuk doğurmuştur - hanımı onu satmayacaktır; onun üzerine bir köle işareti koyacak ve onu köle kadınlar arasında sayacaktır." (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 147).

Bu maddeye göre, köle-kadın, nadītum'un kocasına çocuk doğurmuş olsa bile köle statüsünü koruyacaktı ancak satılmayacaktı (Peled, 2020, s. 82).

Hammurabi kanunlarının çok eşlilikle ilgili maddelerinden 147. maddesinde ise tersi bir durumdan bahsedilmektedir:

§147 "Eğer kadın çocuk doğurmazsa, efendisi onu satabilir." (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 147).

Bu ifadeden anlaşıldığına göre çocuk yapmak amacıyla alınan kadın kölenin çocuk doğuramaması durumunda, köle kadının satışına izin verilirdi (Peled, 2020, s. 82).

Hammurabi kanunlarının 148. maddesi de çok eşlilikten bahsetmektedir.

§148 "Eğer bir erkek bir kadınla evlendikten sonra kadın ciddi bir hastalığa yakalanırsa ve erkek başka bir kadınla evlenmeye karar verirse, hastalığa yakalanan karısını terk etmeyecek; kadın kocasının yaptırdığı bir evde

oturacak ve yaşadığı sürece kocası ona bakmaya devam edecektir.”
(Richardson, 2000, s. 87).

Ancak buradaki durum diğerlerinden biraz farklıdır. Bir kişinin karısı bir deri hastalığına yakalandığında, karısını boşamadan başka bir kadınla evlenmesine izin verilir, ancak karısına bakmaya devam etmesi gerekirdi (Peled, 2020, s. 82). Daha önce de belirtildiği gibi, Eski Mezopotamya'da erkekler normal koşullar altında tek eşliydi. Bir erkek genellikle, kendi sosyal statüsünü paylaşan tek bir eşle evlenirdi. Ancak çok eşliliğe izin veren bazı istisnalar da vardı. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Karısının, rahibe statüsü nedeniyle çocuk doğurmasına izin verilmeyen bir rahibe olması.
- 2- Karısının ağır suistimalden suçlu bulunduğu durumlarda (zina değil) (VerSteege, Law In The Ancient World, 2002, s. 51).
- 3- Kadının bir hastalığa yakalanması.
- 4- Erkeğin karısını boşamasına izin verilmemesi.

Hasta olan kadının kocasının evinde kalması ve ikinci eşin hasta olan kadına (ilk eşe) bakmakla yükümlü olması (Peled, 2020, s. 82) gibi durumlarda çok eşliliğe müsaade edildiği görülmektedir.

Hammurabi kanunlarının 149. Maddesi ise şu şekildedir:

§149 "Eğer kadın kocasının evinde yaşamayı kabul etmezse, kocası ona babasının evinden getirdiği çeyizi geri verecek ve kadın evden gidecektir.”
(Kitchen & Lawrence, 2012, s. 149).

Bu maddeden de anlaşıldığı gibi, ilk kadın, kocanın evinde oturmayı istemezse, kocasının kendisine babasının evinden getirdiği çeyizini eksiksiz teslim etmesinin ardından evden ayrılabilir. Bunun nedeni, hasta olsa bile ilk kadına (eşe) iki eşliliğin kadın üzerinde oluşturabileceği etki göz önünde bulundurularak ilk eşe, ikinci eşle beraber olup olmama tercihi sunulmasıdır (Kılıç, 2014, s. 70).

Hammurabi kanunlarının 141. maddesinde de ikinci evlilik ile ilgili bir mesele ele alınmıştır.

§141 "Eğer bir erkeğin evinde oturan karısı, ayrılmaya karar verirse ve mallarına el koyarsa, ev eşyalarını israf ederse ya da kocasını küçük düşürürse, onu mahkûm edecekler ve eğer kocası ondan boşanmak isterse, o zaman onu boşayacak; yol masrafları, boşanma tazminatı ya da başka bir şey ona verilmeyecek. Eğer kocası onu boşamak istemezse, o zaman kocası başka bir kadınla evlenebilir ve bu (ilk) kadın kocasının evinde köle bir kız olarak yaşayacaktır.” (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 145).

Bu ifadeden anlaşıldığına göre, yine çok eşliliğe izin veren bazı istisnai durumların olduğu görülmektedir. Bu kanun maddesi, bir kocanın israfçı ve saygısız karısını evinde köleliğe indirgemesine ve ilk karısını resmen boşamadan başka bir kadınla evlenmesine izin veriyordu (Peled, 2020, s. 82).

Burada ikinci bir kadınla evliliğe izin vermesinin sebebi, kadının ağır suistimallerden suçlu olmasıdır. Ama buradaki ağır suistimalin zina olduğu kesin olarak belirtilmemektedir. Kadının suistimal suçundan dolayı cezalandırıldığı ve ikinci kadın (köle) olarak hayatına devam edebileceğini belirtmektedir (VerSteege, Law In The Ancient World, 2002, s. 51-52).

MÖ. II. Binin ilk çeyreğine tarihlendirilen Asur Ticaret Kolonileri çağında da (Kuzuoğlu, 2007, s. 795) aile hukuku ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Diğer Mezopotamya topluluklarında olduğu gibi bu dönemde de nişanlanma, evliliğin sözleşme ile kayıt altına alınması, başlık parası ve çeyiz gibi kavramlarla karşılaşmaktayız. İkinci eş, Asurluların Anadolu'da, modern Türkiye'de, özellikle de Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusundaki Kaniş kentinde otuz ticaret kolonisinden birinde yaşadıkları Eski Asur toplumunda oldukça önemli bir yere sahiptir (Stol, 2016, s. 182). Asur Ticaret Kolonileri çağında da tek eşlilik daha hakim iken, ikinci eşle evlenmeye de sebepler dahilinde müsaade edilmektedir. Bu durum EL I, 1 numaralı metinde şu şekilde ele alınmıştır:

“1-4) Didinari'nin oğlu, Ennannatum'un mühürü, İli-imitti'nin oğlu Su-Suen'in mühürü, Pilah-İstar'ın oğlu Adad-damiq'in mühürü. 5-7) Adad-damiq İstar-nada'nın küçük kızını eş olarak aldı. 8-12) İkinci bir kadınla evlenmeyecek. Eğer ikinci bir kadınla evlenirse bir mina gümüşü ödeyecek. 13-18) Eğer iki aya kadar o (koca) buraya geri dönmezse ayrıca karısı hakkında sorgu sual etmezse, (kadını) ikinci kocaya verecekler. (Koca da kadının) kardeşlerine karşı herhangi bir hukuki talepte bulunamayacaktır.”

Bu maddede bahsedildiği üzere, Asurlu Adad-damiq, yine Asurlu başka bir şahıs İstar-nada'nın küçük kızı ile şahitlerin önünde ilk evliliğini gerçekleştirmiştir. Ve Adad-damiq'e ikinci bir kadınla evlenme yasağı getirilmiştir. Eğer yasağı ihlal edip, ikinci evliliğini yaparsa, 1 mina gümüş ceza ödemek zorunda bırakılmıştır. Burada dikkat çeken diğer bir önemli nokta da şu şekildedir. Burada erkeğe iki aylık bir süre tanınmıştır. Bu zaman dilimi içerisinde karısıyla ilgilenmeyerek onu ihmal ederse kadın kocasından boşanmış kabul edilecek ve ikinci bir eşle evlenmesine müsaade edilecektir (Kılıç, 2014, s. 101).

Orta Asur toplumunda çok eşlilik konusuna gelindiğinde ise Levirat uygulaması oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Levirat, kocası ölen çocuksuz dul bir kadının kayınpederi veya kayınbiraderlerinden birisi ile nikahlanması adetidir. Böyle bir geleneğin temel nedeni ekonomik kaygılardır. Ailenin malının mülkünün yabancılarla paylaşılmaması amaçlanmaktadır (Bryce, 2002, s. 131).

Orta Asur kanunlarının 30. maddesinde şu ifadeler geçmektedir:

§30 *"Bir baba, oğlunun kayınpederinin evine nişan törenindeki hediyeleri geri getirirse ve kadın (henüz) oğluna verilmemişse ve karısı babasının evinde ikamet eden başka bir oğlu ölmüşse, ölen oğlunun karısını, kayınpederinin evine (gelin hediyesini) sunduğu ikinci (küçük) oğluyla evlendirecektir. Evlilik hediyesini alan kızın efendisi, kızını vermeye razı olmazsa, evlilik hediyesini sunan baba isterse, kızını alır ve onu (küçük) oğluna verecebilir. Ya da isterse, kurşun, gümüş, altın ya da yenilebilir olmayan herhangi bir şey olsun, sunduğu kadarını (geri) alır; ancak yenilebilir hiçbir şey üzerinde hak iddia edemeyecektir."* (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 667).

Buradaki ifadelere göre bu kanun maddesi, çok eşliliğe müsaade etmektedir. Burada, levirat evliliğine oldukça benzeyen bir durum yer almaktadır. Dul bir kadın, ölen kocasının erkek kardeşi tarafından evlendirilecektir. Ancak bu maddede bahsedilen adam zaten nişanlıydı ve dolayısıyla, nişanlısının babası bu koşullar altında kızının evliliğini iptal etme hakkını kullanmadığı sürece iki kadınla evlenebilirdi (Peled, 2020, s. 82).

Orta Asur kanunlarının 33. Maddesi ve 43. Maddesinde levirat uygulamasından bahsedilmektedir.

§33 *"Eğer bir kadın kendi babasının evinde oturuyorsa, kocası ölmüşse ve oğulları varsa (.....) ya da [eğer isterse], onu kayınpederiyle evlendirecektir. Eğer kocası ve kayınpederi ölmüşse ve kadının oğlu yoksa, kadın duldur; dilediği yere gidebilir."* (Roth, Women and Law, 2014, s. 164).

§43 *"Eğer bir adam kızının başına yağ döker ya da ziyafet için yemek getirirse, (ve) karısını kendisine tahsis ettiği oğlu ölür ya da kaçarsa, onu en büyüğünden en küçüğüne kadar en az on yaşında olan oğullarından hangisine isterse onunla evlendirecektir. Eğer baba ölmüşse ve karısının kendisine tahsis ettiği oğlu da ölmüşse, ölen oğlunun en az on yaşında olan bir oğlu onunla evlenecektir. (Eğer torunlar on yaşından küçükse: kızın babası dilerse kızını (onlardan birine verecektir); ama eğer isterse eşit şartlarda (verilen hediyeleri) iade eder. Eğer oğul yoksa aldığı kadarını geri verecektir. Ancak yenilebilir hiçbir şeyi geri vermeyecektir."* (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 673).

Orta Asur kanunlarının 28, 34 ve 35. maddelerinden kadınların ikinci evliliklerini yapabildiklerini anlıyoruz.

§28 *"Eğer dul bir kadın, bir adamın evine girerse ve ölen kocasının ölümünden sonra doğan oğlunu da yanında getirdiyse, o çocuk kendisi ile evlenen adamın evinde büyürse ve evlat edinildiğine dair bir belge yoksa,*

onu büyütenin mirasından pay alamaz ve (onun) borçlarından sorumlu olmaz." (Roth, Women and Law, 2014, s. 163).

§34 "Eğer bir adam dul bir kadını alırsa (evlenirse), onu bağlayan sözleşme yoksa, (ancak) iki yıl boyunca onun evinde ikamet ederse, o kadın bir eştir; ayrılamaz." (Driver & Miles, 1935, s. 403).

§35 "Eğer dul bir kadın bir adamın evine girmişse, beraberinde getirdiği her şey yeni (ikinci) kocasına aittir. Ve eğer bir adam, bir kadının evine girerse, yanında getirdiği her şey kadına aittir." (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 667).

Ancak ikinci evlilikler için hangi şartların oluşması gerektiği tam olarak belirtilmemiştir. Orta Asur kanunlarının yalnızca 36. Maddesinde ikinci bir evlilik durumunun sebebinden bahsedilmektedir.

§36 "Eğer bir kadın babasının evinde oturuyorsa ya da kocası onu başka bir eve yerleştirmişse ve kocası başka bir yerde oturuyorsa da ona yağ, yün, giysi, erzak ya da başka bir şey bırakmaz ve şehir dışından erzak göndermezse, o kadın, beş yıl boyunca kocasını bekleyecek; (ikinci) bir kocayla birlikte yaşamayacaktır. Eğer kadının oğulları varsa, onlar kiraya verilecek ve kendi geçimlerini sağlayacaklardır; kadın kocasını bekleyecek, ikinci bir kocanın yanında kalmayacaktır. Eğer kadının oğlu yoksa, kadın kocasını beş yıl bekleyecek; altı yılın başında kadın istediği kocayla birlikte ikamet edecektir; (ilk) kocası geri döndüğünde kadın üzerinde her hangi bir hak iddia edemez; kadın ikinci kocasına karşı temizdir. Eğer beş yıldan fazla bekletilirse, ama kendi isteğiyle alıkonulmadıysa, ister bir ... onu yakalayıp kaçtığı için, ister haksız yere tutuklanıp alıkonulduğu için olsun, geri döndüğünde bunu kanıtlarsa, karısına benzer bir kadın verecek ve o da karısını alacaktır. Ve eğer kral onu başka bir ülkeye gönderirse ve beş yıldan fazla gecikirse karısı onu bekleyecek; (ikinci) bir kocayla oturmayacaktır. Ve eğer beş yıldan önce (ikinci) bir kocayla yaşamaya başlarsa ve doğum yaparsa anlaşmaya uygun olarak beklemediği ve nikah sözleşmesine sadık kalmadığı için, (ilk) kocası geri döndüğünde onu ve çocuklarını da alacaktır." (Kitchen & Lawrence, 2012, s. 668-669).

Gaiplik durumunun açıklandığı bu maddede kocası gidip ortadan kaybolan ve yaklaşık beş yıla kadar gelmeyen veya kendisinden haber alınamayan kadının, geçimini sağlayamaması ve çocuklarının da olmaması durumunda ikinci bir evlilik yapabilmemesine izin verilmiştir.

Sonuç

Eski Yakın Doğu hukukunda evlenme, boşanma, zina gibi hususlar ile ilgili birçok medeni kanun maddelerine rastlıyoruz. Bu durum aile birliğine verilen önemi gözler önüne sermektedir. Evliliğin kızın anne ve babasının izni ile gerçekleştiği

anlaşmaktadır. Ayrıca evlilikler bir sözleşme ile kayıt altına alınıyordu ve resmleştiriliyordu. Sözleşme yapılmayan bir birliktelikte taraflar evli sayılmıyordu. Ayrıca evlilikte olduğu gibi boşanma da kanunlar sayesinde gerçekleşiyordu. Dahası dul bir bireyin ikinci evliliği ile ilgili kanun maddeleri de görülmektedir. İkinci evlilikler kadının çocuklu olup olmamasına göre detaylı şekilde yasalarda ele alınmıştır. Eski Yakın Doğu kanun anlayışında tek eşlilik esasına göre kanun uygulamaları olduğu görülmektedir. Ancak bazı koşullarda gerekli şartlar oluştuğunda çok eşliliğe izin verildiği de görülmüştür. Kadının hastalanması, erkeğin ölmesi veya kaybolması gibi durumlarda ikinci evlilik hakkı verilmiştir. Kanunlar aile birliğini sürdürmek amacıyla çeşitli maddeler içermektedir. Hiçbir sebep yokken keyfi olarak çok eşliliğe müsaade edilmemiştir. Bunun toplum düzenine zarar vereceği inancı olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- BORDREUIL, P., BRIQUEL-CHATONNET, F., & MICHEL, C. (2015), *Tarihin Başlangıçları (Eski Yakın Doğu Kültür ve Uygarlıkları)*, (L. Başaran, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- BRYCE, T. (2002), *Life and Society In The Hittite World*. New York: Oxford University Press.
- DRIVER, G. R., & MILES, J. C. (1935), *The Assyrian Laws*. Oxford: The Clarendon Press.
- DRIVER, G., & MILES, J. C. (1955), *The Babylonian Laws*. Oxford: The Clarendon Press.
- GLASSNER, J.-J. (2002), Polygynie ou Prostituon: Une Approche Comparative de La Sexualite Masculine. S. Parpola, & R. M. Whiting içinde, *Sex and Gender In The Ancient Near East* (s. 151-164), Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- GOETZE, A. (1956), *The Laws of Eshnunna*. The Annual of the American Schools of Oriental Research .
- JACKSON, S. A. (2008), *A Comparison of Ancient Near Eastern Law Collections Prior to The First Millenium BC*. Gorgias Press.
- JOHNS, C. H. (1904), *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*. New York: Charles Scrobner's Son.
- KEPENEKÇİ, Y. K. (2008), *İnsan Hakları ve Vatandaşlık*. Ankara: Ekinoks Yayınevi.
- KILIÇ, Y. (2014), *Eskiçağ Aile Hukuku*. Konya: Çizgi Kitabevi.

- KITCHEN, K. A., & LAWRENCE, P. J. (2012), *Treaty, Law and Covenant In The Ancient Near East*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- KUZUOĞLU, R. (2007, 12 26), Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Kraliçeleri. *Belleten*, 71(262), s. 795-810.
- MAY, L. (2019), *Ancient Legal Thought (Equity, Justice and Humaneness From Hammurabi and The Pharaohs to Justinian and The Talmud)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEEK, T. J. (2011), The Code of Hammurabi. J. P. Pritchard içinde, *The Ancient Near East (An Anthology of Text and Pictures)* (s. 155-179), Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- PELED, I. (2020), *Law and Gender In The Ancient Near East and The Hebrew Bible*. London and New York : Routledge.
- RICHARDSON, M. E. (2000), *Hammurabi's Laws (Text Translation and Glossary)*, London and New York: T&T Clark International.
- ROTH, M. T. (1995), *Law Collections From Mesopotamia and Asia Minor (SBL Writings From The Ancient Series)*, Atlanta Georgia: Scholar Press.
- ROTH, M. T. (2014), Women and Law. M. W. Chavalas içinde, *Women In The Ancient Near East* (s. 144-174), London and New York: Routledge.
- SIEBERT, I. (1974), *Women In Ancient Near East*. Leipzig: Abner Schram.
- SINGER, S. N. (1959), *Comparative Studies On The Laws of Eshnunna*. Columbia: Columbia University.
- STEELE, F. R. (1948), *The Code of Lipit-Ishtar*. Philadelphia: The University Museum of Pennsylvania.
- STOL, M. (2016), *Women In The Ancient Near East*. (H. Richardson, & M. Richardson, Çev.) Boston and Berlin: De Gruyter.
- VERSTEEG, R. (2000), *Early Mesopotamian Law*. Durham North Carolina: Carolina Academic Press.
- VERSTEEG, R. (2002), *Law In The Ancient World*. Durham North Carolina: Carolina Academic Press.
- WESTBROOK, R. (2003), *A History of Ancient Near Eastern Law*. Leiden and Boston: Brill.
- YARON, R. (1969), *The Laws of Eshnunna*. Jerusalem: The Magnes Press.